

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

ԵԿԵՂԵՑԱՊԱՏԿԱՆ ԿՍԼՈՒԱԾՆԵՐԸ

ԵՒ

ԳԱՅԻՐԷԻ ՄԻԹԻՆԿԸ

ԲԱՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱԶԱՐԷԹ Մ. ԱՂԱԶԱՐՄԻ

ԳԱԶԻՐԷ

Տպարան « Արարատ » — Ս. ԴԱՐԲԻՆՆԵԱՆ

1903

281.6

Ա-43

281.6
4-43

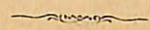
Հ. Բ. Բ. Մեյ կառն

18 NOV 201

ԵԿԵՂԵՑԱՊԱՏԿԱՆ ԿԱԼՈՒԱԾՆԵՐԸ

ԵՒ

ԳԱՅԻՐԷԻ ՄԻԹԻՆԿԸ

ԲԱՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱԶԱՐԷԹ Մ. ԱՂԱԶԱՐՄԻ

ԳԱՂԻՐԷ

Տպարան « Արարտ » — Ս. ԳԱՐԲԻՆԵԱՆ

1903

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԱՊԱՏԿԱՆ ԿԱՆՈՒԱԾՆԵՐԸ

ԵՒ

ԳԱՀԻՐԷԻ ՄԻԹԻՆԿԸ

Ինչպես յայտնի է, Ռուսիոյ մէջ զտնուած եկեղեցապատկան շարժումն եւ անշարժ ստացուածքները, որ բովանդակ Հայ եկեղեցիին կը պատկանին, վերջերս Ռուս կառավարութեան հանած եւ Չարին վաւերացուցած մէկ հրամանագրին համաձայն՝ կառավարութիւնը կուզէ գրաւել եւ ուղղակի ինք մասակարարել՝ իւրացնելու հեռանկար դիտուով:

Այս սարսուեցնող լուրը մեծ յուզումի մասնեց համայն Հայութիւնը, իր կեանքի եւ մահու խնդիրն էր, Հայ անուան բնաջնջումին են արմատական միջոցը, մահացու հարուած մը՝ որ երբեք ընդունած ըլլայ Հայը իր սրտին նոյն իսկ բարբարոս դարերու մէջ:

Ռուսի ինչպէս ամեն կողմ, նոյնպէս հոս, ժողովուրդը չ'ուզելով համակերպիլ մեր դարաւոր իրաւունքներու բռնաբարման այս ապօրէն որոշումին, օրինաւոր միջոցաւ իր արդար բողոքի ձայնը բարձրացնել ուզեց եւ այս նպատակաւ ամսոյս 11ին մասնախումբ մը կազմուելով, փութաց դիմում ընել վիճակիս պաշտօնող Գեորգի Յովսէփ Եպիսկոպոս Այվազեանին խնդրելու համար Ն. Սեբազմութեանն որ հանի Նախագահել այս առթիւ տեղի ունենալիք ժողովրդային գումարումին:

Գոհ ենք ըսելու քե՛ս. Ս. առաջնորդը ոչ միայն սիրայօժար ընդունեց մեր հրաւերը այլ եւ խօստացաւ փառոզով մ'ալ ժողովրդին բացատրել հաւաքման նպատակը:

65479-67

Այս կարգադրութիւններէն վերջ մասնախմբիս կողմէն
գրուած յայտարարութիւններուն համեմատ՝ ամսոյս
13ին Կիրակի օրը յետ ժամերգութեան տեղի ունեցաւ
գումարումը, նախագահութեամբ Սրբազան Հօր եւ ներկայութեամբ
բազմաթիւ ազգայիններու:

Տիար Նազարէք Մ. Աղազարմբ Մասնախմբի հրաւիրանօք
ընդարձակօրէն պարզեց Հայ եկեղեցապատկան սացումներուն
անձեռնմխելի ըլլալու այն բոլոր պարագաները՝ որոնք
ապօրէն կը կայուցանեն ո եւ ե ոտրն-ն գութիւն կամ
միջամտութիւն:

Միաձայնութեամբ որոշուեցաւ վեհափառ Հայրապետը
քաջախիտ իր պարտանանաչ հաստատութեան մէջ
հեռագրով մը, որ իսկոյն գործադրուեցաւ:

Մասնախումբս նկատի ունենալով յիշեալ բանախօսութեան
շահեկանութիւնը յարմար դատեց ի լոյս բերել
դայել գայն:

Սեպտ. 1903

Գահիրէ

(ՄԱՍՆԱՅՈՒՄԲ)

Սրբազան հայր,

Տիկիններ ու Պարոններ,

Իբր ամիս ու կէս առաջ Ռուսիայէն հանդի գոյժ
մը կը հասնէր մեզ — Կառավարութիւնը գրաւած է հայ
եկեղեցիներու կալուածները: —

Ոչ ո՛ք հաւատաց ի սկզբան. ա՛յնքան անակնկալ,
ա՛յնքան տարօրինակ էր լուրը. աւա՛ղ սակայն. հետ-
զհետէ հասած տեղեկութիւններն ամենատխուր իրօ-
ղութիւնը հաստատեցին զժբազդաբար եւ մեզ բերին
պետական հրամանագրին պատճէնն, որու թուականն է
1903 Յունիս 12: Այդ հրամանագիրը, «նախարարական
մասնաժողովին որոշման եւ կայսերական վաւերացման
համեմատ» կը տրամադրէ

1. Հայ եկեղեցիներուն, վանքերուն, հոգևոր հաս-
տատութիւններուն եւ հոգևոր զպրօցներուն պատկա-
նած ու պատկանելիք բոլոր անշարժ կալուածները,
տուն, խանութ, պանդոկ, արտ, ձկնորսարան, անտառ,
ջրաղաց եւ յն. ի բաց առեալ Բեթրսպուրկ եւ Մոս-
կուա գտնուածները, Հայ եկեղեցականներուն եւ Հայ
հաստատութիւններուն ձեռքէն առնել եւ յանձնել Նրկ-
ոագործութեան եւ Պետական Կալուածներու Նախա-

րարութեան մատակարարութեան, որ նոյն կալուածներու հասոյթներէն անոնց տուրքերը եւ պարտքերը վճարելէ ետքը, հարիւրին տասն եւ հինգը, Յրդ հատուածի մէջ նախատեսուած պէտքերուն համար վար կը դնէ ու մնացեալը տեղեկագրի մը հետ կը մատուցանէ Ներքին Գործոց Նախարարութեան: Հրամանագրի հրատարակութեան ատեն՝ պատրաստ գտնուած հնչուն գրամները յանձնել Ներքին Գործոց Պաշտօնատան. սակայն Հայ եկեղեցւոյ սեպհականութեան իրաւունքը անվթար պահպանել այդ գրամներուն եւ անշարժ կալուածներուն վրայ:

2. Զատել ու Կրթական Նախարարութեան յատկացնել այն կալուածները, որոնց եկամուտները պիտի գործածուին վարժարանաց մատակարարութեան ու միւս կալուածներուն եկամուտներէն ալ որոշել այն գումարները, որ դարձեալ Կրթական Նախարարութեան ձեռք պիտի յատկացուին վարժարանաց:

3. Երկրագործական եւ Պետական կալուածներու Նախարարութեան Պաշտօնատան մէջ մատակարարութեան եւ բարելաման ծախքերուն փոխարէն, կալուածներուն հասոյթներէն հարիւրին մինչեւ տասը վար դնել, նաեւ հարիւրին հինգ վար դնել հոն՝ Հայ եկեղեցական հիմնարկութեանց ի նպաստ գրամագլուխ մը կազմելու եւ հայ եկեղեցւոյ վարչութեան ընդհանուր պէտքերը հոգալու համար:

4. Անշարժ կալուածոց ու հնչուն գրամներուն հասոյթներէն եկեղեցիներու յատկացեալ մասը, երրորդ հատուածի մէջ յիշուած զեղչերն ընելէ ետքը, Ներքին Գործոց Նախարարութեան ձեռամբ յանձնել ա՛յն հոգեւոր հաստատութիւններուն, որոնցմէ ամուսնուած են յիշեալ կալուածներն ու գրամներն եւ որոնք իրենց

առած գրամներուն համարը տալու պարտաւոր են Նախարարութեան:

Ահաւասիկ հայրենակիցնե՛ր, այս է ամփոփումը ա՛յն պաշտօնական հրամանագրին, որ կը տրամադրէ Հայ եկեղեցւոյ կալուածներն անոր ձեռքէն առնել եւ մատակարարութեան համար պետութեան յանձնել:

Սակայն մատակարարութիւն բառը, Ռուս կառավարութեան բերնին մէջ, երեւոյթները փրկելու համար պատրուակ մը, ձեւ մըն է միայն. անոր բուն նպատակը կալուածները վերջնապէս գրաւել իւրացնելն է, ինչպէս պիտի պարզենք մեր բանախօսութեան ընթացքին մէջ:

Հրամանագիրը, իր պարունակած որոշման շարժառիթներուն մասին լուռ է. միայն թէ Կովկասի պաշտօնաթերթը եւ ուրիշ կարեւոր Ռուս լրագիրներ, մանաւանդ Ռուսիոյ եւ Թուրքիոյ Հայոց ի՛նչ ի՛նչ շրջանակներու մէջ՝ յառաջ եկած մեծ յուզումը եւ գրողութիւնը տեսնելով, այդ անուր եւ անսխիտէն անարդար հրամանը արդարացնել փորձելու համար, պատճառներ հնարելու եւ պատրուակներ յերիւրելու ելան:

Կարեւորութենէ զուրկ չ'է այդ պատճառներուն եւ պատրուակներուն զլխաւորները համարուող կերպով մէջ բերել, ցոյց տալու համար թէ ի՛նչ կը խորհին Հայ ազգին ու եկեղեցւոյն: Երդուեալ ու ռիսիւրմ թշնամիները, իրենց պարագլուխ ունենալով Կովկասի կառավարչապետ Կալիցին Իշխանը, որ թելադրիչն եւ ներշնչողն եղած է Յունիս 12ի գուժաբեր հրամանագրին: Ուշադրութեամբ մտիկ ընենք:

Առաջին առարկութիւն — Կ'ըսեն թէ Հայ եկեղեցւոյ կալուածոց մատակարարութիւնը կառավարութեան անհատն եղանակաւ կը կատարուէր: —

— Այդպէս չ'ըլլալուն ամենամեծ ապացոյցն հոն է որ մինչեւ հիմայ այս մտօք զիտողութիւն ուղղուած չէ էջմիածնի Սինօղին, որու ձեռքն է նոյն մատակարարութեան վերին հսկողութիւնը եւ որու անդամներուն անուանման գործին մէջ Ռուս կառավարութիւնը մեծ մասնակցութիւն ունի, եւ յետոյ, հոգեւոր իշխանութիւնն՝ որ միշտ ջերմ պահպանողական եղած է, եթէ ուզէ անդամ, կրնայ արգեօ՞ք Ռուս ոստիկանութեան արգոսեան աչքերուն տակ եւ պետութեան ամենախիստ հսկողութեան ներքեւ՝ կալուածոց մատակարարութեան գործին՝ կամ ուրիշ ո՞ր եւ՝ է գործի մէջ կառավարութեան անհաճոյ ամենափոքրիկ շարժում մը ընել:

Երկրորդ առարկութիւն — Հայ հոգեւորականութիւնը կալուածական մատակարարութեամբ զբաղելով՝ իր կրօնական պարտականութիւնը կատարելու ժամանակ չ'էր գտներ եւ կալուածները հայ եկեղեցւոյ վնասակար կերպով կը մատակարարուէին. հետեւաբար նոյն իսկ Հայ եկեղեցւոյ օգուտը կը պահանջէ, որ իր կալուածները պետութեան ձեռք մատակարարուելով բարգաւաճին:

— Թողէ՛ք կաղաչեմ, իշխանդ Կալիցին, թողէ՛ք որ հայ եկեղեցին իր շահն ու վնասը ինք մտածէ, ի սէր Աստուծոյ, թաղաւորէն աւելի թալաւորական եւ պապէն աւելի պապական մի՛ ըլլաք եւ մի՛ մոռնաք թէ կալուածոց մատակարարութեան գործին մէջ՝ հայ աշխարհականներն ալ ըստ օրինի մեծ մասնակցութիւն ունին, այնպէս որ հոգեւորականները իրենց կրօնական պարտականութեամբ զբաղելու համար՝ միշտ պէտք եղածին չափ ժամանակ գտած են: Եւ եթէ ձեր նպատակը կալուածներու բարւոք մատակարարութիւնն է

պարզապէս, ինչո՞ւ ուրեմն հայ եկեղեցիներու հնչուն դրամներ ալ դրաւել կուտաք, ինչո՞ւ պետութեան սեպհական սակայն լքեալ կալուածները արգասաբեր ընելու միջոցները չէք թելադրեր կառավարութեան: Եւ եթէ պետութեան ձեռքով մատակարարութեան մը զերազանց արդիւնքներուն վրայ հաւատք ունիք՝ կը հաճիք բացատրել թէ ինչո՞ւ համար հայ վարժարանաց սեպհական կալուածները՝ Կրթական Նախարարութեան ձեռք մատակարարուիլ սկսելէն՝ այսինքն 1897 էն ի վեր Ձեր երազած բարգաւաճումը չունեցան:

Երրորդ առարկութիւն — Յունաց եկեղեցւոյն Պետարապիոյ կալուածները, Հայ կաթողիկոսներու կալուածներն եւ Լեհերու կալուածները՝ պետութեան ձեռքով կը մատակարարուին:—

— Կը պատասխանենք թէ Յոյն եկեղեցւոյն Պետարապիոյ կալուածներն Երուսաղէմի Յոյն պատրիարքութեան սեպհականութիւնն էին, աչքէ խիստ հեռու եւ զրեթէ անխնամ մնացած: Ու երբ Ռուս կառավարութիւնը Երուսաղէմի Յոյն պատրիարքութեան հաճոյանալու զիտաւորութեամբ՝ այդ կալուածներու մատակարարութիւնը ստանձնել ուզեց, Պատրիարքը ո՛չ միայն չ'ըողօքեց այլ եւ սիրայօժար ընդունեց. վասնզի ատով ո՛չ իր զիրքը կը վտանգուէր եւ ո՛չ ալ իր իրաւասութենէն հիւլէ մը կը կորսնցնէր:

Կովկասիոյ Կաթողիկ հայերը, յոյժ փոքրիկ հասարակութիւն մը, վարչական ուրոյն կազմակերպութիւն եւ յատուկ Եպիսկոպոս չունին եւ ի հոգեւորս լատին Եպիսկոպոսի իրաւասութեան ներքեւ կը գտնուին: Լեհերն ապստամբած են կառավարութեանն եւ իրենց զսպումէն ի վեր՝ իրենց եկեղեցիներու սեպհականութեանց մատակարարութիւնը Ռուս Կաթողիկ վարչու-

Թեան մը ձեռք կը գտնուի. այլ սակայն Հայերն վաթսուսուն եւ եօթը տարիներէ ի վեր ճանչցուած, հաստատուած օրէնք ունին, կաղձակերպեալ ուրոյն վարչութիւն ունին եւ ո՛չ միայն ապստամբած չ'են տէրութեան գէտ, այլ եւ հաւատարիմ ու անձնուէր աջակիցները գտնուած են անոր, ինչպէս քիչ ետքը պիտի պարզենք:

Չորրորդ առաւելութիւն — Հայ եկեղեցիներու կալուածոց մատակարարութիւնը կառավարութեան ձեռամբ կատարելը քաղաքակրթութեան պահանջներէն մէկն է: —

— Այս առարկութիւնը քիչ շատ կարեւորութիւն ունի, եթէ սակայն հիմնական է եւ կ'արժէ քիչ մը աւելի ուշադրութեամբ քննել զայն:

Առանց խնդիր ընելու Ռուսիոյ քաղաքակրթութեան չափն ու աստիճանը, արագ ակնարկ մը կը նետենք ներսպայի Գրիստոնեայ մեծ պետութեանց իւրաքանչիւրին եկեղեցական խնդիրներու մէջ բռնած ընթացքին եւ ուղղութեան վրայ:

Սկսինք Անգլիայէն, որ բողոքական եւ կաթոլիկ կղերին միջեւ պայքարը խիստ բուռն եղած է երբեմն: Սակայն մինչեւ ցայսօր Անգլիական պետութիւնն այլադաւան հասարակութեանց եկեղեցական ստացուածները գրաւելը եւ կամ անոնց մատակարարութիւնն ստանձնելը մտքէն անգամ անցուցած չ'է, հետեւաբար իւրաքանչիւր հասարակութիւն իր եկեղեցական շարժուն եւ անշարժ կալուածոց տէրն է եւ մատակարարութիւնը իր ձեռք կը կատարէ:

Անցնելով Ֆրանսա, եկեղեցւոյ երբեմնի ստացուածները յարքունիս գրաւեալ կը գտնենք, հոն սակայն հարկ է այդ իրողութեան ժամանակն ու պարագաները ուշի ուշով ուսումնասիրել:

Տասն եւ ութերորդ դարու վերջերը մեծ յեղափոխութիւնը կը պայթէր, աղօթատեղիները կը փակուէին, եկեղեցին կը ջնջուէր, անհաւատութիւնն Աստուծոյ կրօնին անդ պաշտօնական դաւանանք կը հռչակուէր, դաշնակից թշնամի տէրութիւնները Ֆրանսայի վրայ կը խուժէին, ծայրայեղ տարրերու ձեռք գտնուած կառավարութիւնը՝ քաղաքական եւ անտեսական նմանը չը տեսնուած տազնապի մատնուելով, երկրին ամենէն էական պէտքերուն զոհացում տալու հարկէն ստիպեալ, բռնադատեալ՝ աչքը եկեղեցական ստացուածքներուն վրայ դարձուց եւ դրաւեց, իւրացոյց զանոնք. սակայն զրեթէ հինգ քառորդ դար յառաջ կատարուած այս իւրացումն ալ, լուսաւորութեան եւ յառաջդիմութեան այս օրերուն մէջ, « կրօնատէր եւ արեւելեան քրիստոնէից պաշտպան » Ռուսիոյ իբր օրինակ կամ արդարացում չ'կրնար ծառայել երբէք. վասնզի այս գրաւում ուղղակի հետեւանք էր յեղափոխութեան եւ Ռուս տէրութիւնը մահու չափ կ'ատէ յեղափոխութիւնն ալ, անոր ուղղակի կամ անուղղակի հետեւանքներն ալ, վասնզի Ֆրանսայի բնիկ ժողովուրդն ամբողջութեամբը համակրօն եւ համացեղ, իր մէջ ոչ-կրօնակից եւ վարչական ուրոյն կազմակերպութիւն ունեցող տարացեղ հասարակութիւններ չ'էր պարունակեր. վասնզի երբ Ֆրանսայի կառավարութիւնը կ'իւրացունէր եկեղեցւոյ կալուածները, եկեղեցին նոյն միջոցին ի պաշտօնէ ջընջուած էր, ինչպէս ըսինք, եւ յետոյ երբ վերահաստատուեցաւ, պետութիւնը, ինքն էր որ անոր պահպանումը վրան առաւ եւ կրօնական այնպիսի քաղաքականութեան մը հետեւեցաւ, որ եկեղեցին հետզհետէ նորանոր եւ առջիններէն շատ աւելի արժէքով ստացուածքներու տէր եղաւ:

Մանելով Իսալիա, կը տեսնենք թէ կոիւր, հեռն ու ասելութիւնը թերեւս ոչ ուրեք այնքան խորունկ, այնքան բուռն եղած է ո՛րքան Գիրինալի ու Վատիկանի, այսինքն արքայական եւ պապական պալատներուն միջեւ, մարմնաւոր եւ հոգեւոր իշխանութեան միջեւ. սակայն հոն ալ երկրին վեհապետներն ու նախարարութիւններն ո՛չ մէկ ձեւի եւ անուան տակ եկեղեցւոյ ստացուածքներուն ձեռք զպցուցած չին եւ հոգեւոր իշխանութիւնն անոնց սեպհականութեան եւ մատակարարութեան բացարձակ տէրն եղած է միշտ:

Աւստրիոյ թագաւոր — կայսրը պապերէն շնորհուած « Առաքելական Վեհափառութիւն » տիտղոսը կը կրէ, հետեւապէս հոն, եկեղեցին, իր կալուածներն եւ անոնց սեպհականութիւնն ու մատակարարութիւնը՝ ամեն տեղէ աւելի յարգուած են ընտանաբար:

Գերմանիոյ կրօնական քաղաքականութիւնն եւս Ռեւոլուցիոն օրինակ չ'կրնար հանդիսանալ. իրաւ է որ Գերմանիա պետական անդորրութեան տեսակէտով կաթոլիկ կղերին եւ Լեհերու դէմ երբեմն շատ խիստ անօրինութիւններ ըրած է. սակայն անոնց եկեղեցիներուն ստացուածքներն մատակարարելու իւրացնելու խնդիր յարուցած չէ երբէք:

Վերադառնալով ի Ռուսիա, կը տեսնենք թէ մինչև անգամ հոն հասարակութեանց եկեղեցական կալուածներուն պետութենէն զբաւումն ու մատակարարութիւնը ընդհանուր կանոն չ'է. օրինակի համար, ահա՛ բողոքականներն, ահա՛ հրեաները, որոնք անձամբ կը մատակարարեն իրենց եկեղեցիներուն կալուածները, ինչո՞ւ միեւնոյն երկրին մէջ երկու չափ, երկու կշիռ, ա՛յս կը պահանջէ միթէ ճշմարիտ քաղաքակրթութիւնը, որու էական պայմաններէն մէկն է հաւասարութիւնը:

Հինգերորդ եւ վերջին առաւելութիւն — Յրանսայի մէջ կրօնական միաբանութեանց դէմ ձեռք առնուած միջոցները՝ ստիպած են Ռուս կառավարութիւնն որ հայ եկեղեցիին ստացուածքները գրաւէ:—

— Յայտնի բան է թէ Յրանսայի մէջ բուն խնդիրն եկեղեցապատկան կալուածք գրաւելու կամ մատակարարելու վրայ չ'է, կրօնական ոչ-արժանաւ միաբանութիւնները փոխանակ իրենց հոգեւոր ասպարէզին մէջ սահմանափակուելու, քաղաքական գործերու կը խառնուին, տիրող վարչական դրութեան դէմ կը զինուին եւ կառավարութեան հանդէպ դժուարութիւններ կ'ըստեղծեն, կառավարութիւնը կ'ըսէ եւ մեծ իրաւամբ, «դուն կղե՛ր, քու հոգեւոր պարտականութիւններուդ միայն ուշադիր եղի՛ր, քաղաքական գործոց հողը ինձի թո՛ղ». եւ ա՛յն միաբանութիւնը, որ իր անցեալ ու ներկայ ընթացքով կառավարութեան վստահութիւն չի ներշնչեր պոյութիւն ունենալէ կը դադրեցունէ: Եթէ հայ կղերն ի Ռուսիա հանդէպ կառավարութեան նոյն ընթացքին հետեւի, ի՛նչ ընթացքի որ կաթոլիկ կղերն կը հետեւի ի Յրանսա, Ռուս կառավարութիւնը Հայ կղերին խմբովին առանց քննութեան, առանց դատաստանի անդարձ կերպով Սիպերիա կ'աքսորէ:

Եւ յետոյ, եթէ օրինակը փոխանցական է, եթէ պետութիւն մը ուրիշ պետութեան մը գործերն իր ընթացքին կանոն պիտի բռնէ, ինչո՞ւ ուրեմն Ռուսիա մեծ եւ կարեւոր սկզբունքներու մասին հետեւող մը չ'ըլլար Յրանսայի, որու քաղաքականութեան հիմն ու նշանաբանն է հաւասարութիւն, եղբայրութիւն եւ ազատութիւն եւ անոնց ծնունդ՝ ազատ խորհրդարան, ազատ մամուլ եւ ժողովրդի կամքին տիրապետութիւն եւ ազատ արտայայտութիւն:

Հայ եկեղեցւոյ կալուածներուն պետութեան կողմէ գրաւման կամ մատակարարութեան որոշումը չքմեղացնելու համար՝ Ռուսիոյ պաշտօնական եւ ոչ-պաշտօնական մամուլին մէջ բերած առարկութիւններն առանց հոգնութեան ջրելէ ետքը, կը մնայ մեզ այդ որոշման բուն շարժառիթը քննել եւ պարզել:

Պատմութիւնը կը հաստատէ թէ Ռուս կառավարութեան ներքին քաղաքականութեան առանցքն եղած է միշտ խիւղ, կորզել հպատակ այլազան ժողովուրդներուն վարչական եւ եկեղեցական առանձնաշնորհումներն ու արտօնութիւնները, զանոնք հալածել եւ նիւթապէս եւ բարոյապէս տկարացնել, անոնց սրտերուն մէջ իրենց ազգին ու իրենց կրօնքին սէրը խուլցնել, ջնջել, անոնց վարժարաններն եւ եկեղեցիներն իրենց կալուածներով գրաւել եւ իւրացնել: յայտնի իրենուրոյն ժողովուրդներ անհետանան եւ լուծուին ու ձուլուին Ռուս սարբին հետ, բովանդակ Ռուսիոյ մէջ մէկ Ռուս եկեղեցի եւ մէկ Ռուս ազգութիւն կազմելով:

Ռուս կառավարութեան այս համայնակուլ քաղաքականութիւնը դարերու ընթացքին մէջ շատ զոհեր ունեցած է. այս օրուան զոհերը կուզեն ընել Հայերը, որոց յանցանքն աւելի ծանր է. քանի որ չնորհիւ իրենց բնածին ձիրքերուն եւ աշխատասիրութեան՝ մտաւորական եւ անտեսական դերակշիռ գիրք ունին ի կողմաս, մինչդեռ ուրիշ տարրերը նոյն իսկ Ռուսներն ու երկրին բնիկները եղող նախանձաբեկ Վրացիները՝ ամեն բան մէջ շատ յետ են անոնցմէ. սակայն Ռուս կառավարութեան Հայոց նկատմամբ բռնած քաղաքականութեան լաւ եւս թափանցելու համար պէտք է ետ երթալ մինչեւ 1827 Հոկտ. 2/14, ուր էջմիածին, Եփրեմ կաթողիկոսին օրով, Պարսիկներէն նոյն իսկ Հայոց զինեալ օգնութեամբ՝ Ռուսաց ձեռքն անցաւ դժբաղդաբար. 1836 Մարտի 11 ին, Նիկոլա առաջին կայսրը Ռուսահայ եկեղեցւոյ վարչութեան համար 141 յօդուածներէ բաղկացեալ յատուկ օրէնք մը՝ Պօլօթէնիան կը վաւերացունէր. օրէնք, որը խմբագրող յանձնաժողովին մէջ, սրտով ու զգացմամբ մէկ Հայ անգամ չ'կար. օրէնք, որ իր մէկ քանի լաւ տրամադրութիւններուն հակառակ, Հայ եկեղեցիէն կարեւոր առանձնաշնորհումներ կը կապտէր, անոր գործելու ազատութիւնը կը սեղմէր, նորամուտ եւ եկեղեցւոյ անկախութեան վնասակար կանոններով կը խճողուէր, այնպէս որ երբ Եփրեմի յաջորդ Յովհաննէս կաթողիկոսին հաղորդուեցաւ ի գործադրութիւն, այս վերջինը վեղարն գլխէն վար նետեց ու հառաչելով գոչեց. « եթէ ես զիտնայի թէ այս տեսակ օրէնք պիտի հաստատուէր, կաթողիկոսութիւնը բնաւ չէի ընդուներ: »

Երա՛նի թէ Յովհաննէս կաթողիկոս հառաչանքը բաւական չ'համարէր, երա՛նի թէ Պօլօթէնիայի վեսասակար յօդուածներուն դէմ ազդուապէս բողոքէր, եւ իր ձայնը լսելի չ'ըլլալու պարագային՝ հրաժարէր Հայրապետական աթոռէն: Անտարակոյս այս ընթացքը իր բարեբար ազդեցութիւնը պիտի ունենար եւ օրէնքին գէթ շատ մը էական կէտերը պիտի բարեփոխուէին, ինչպէս որ Կարբեցիին անմիջական յաջորդն Ներսէս Ե. յաւերժական յիշատակաց արժանի մեծ Հայր եւ Սրբազնասուրբ Կաթողիկոսը, իր իշխանութեան ժամանակ 1843 — 1856, այդ օրէնքին կարգ մը յօդուածներն անգործադրելի թողուց, եւ Ռուսաց կառավարութիւնը ոչ միայն չի պնդեց, այլ եւ, հաշտի առնելով մեծ Հայրապետին եկեղեցիին ու Ազգին շահերը պաշտպանելու

համար ունեցած եւ ցոյց տուած կորովի, անվեհեր եւ իմաստուն ընթացքը, զգուշացաւ անոր բանաւոր հօտին վնասակար առաջարկներ ու կարգադրութիւններ ընելէ :

Ներսէսի յաջորդը, Մատթէոս Կաթողիկոս, շատ ծանր գտաւ Պօլօթէնիայի եւ Ռուս կառավարութեան լուծը, իր քառամեայ պաշտօնավարութեան մէջ ստորագրութենէն անբաժան պահեց « վշտալի » բառը, Պօլօթէնիայի տեղ Հայ եկեղեցւոյ վարչութեան համար նոր Կանոնադրութիւն մը խմբագրեց եւ Ռուսիոյ կառավարութեան վաւերացման մատուց, սակայն յանկարծ լսուեցաւ թէ՛ Մատթէոս վախճանած է եւ աճապարանօք թաղուած իբրեւ ժանտախտահար, իրեն հետ թաղելով նաեւ նոր Կանոնադրութիւնը, վասնզի անոր յաջորդ Գէորգ Ա. հետամուտ չ'եղաւ այդ Կանոնադրութեան, եւ Ռուսիոյ կառավարութիւնը ասոր օրով հանեց Հայ վարժարանները՝ Պետական իրաւասութեան ներքեւ առնելու հրամանը, որ չ'գործադրուեցաւ Գէորգի ընդդիմութեան պատճառաւ . բայց երբ Գէորգ վախճանեցաւ 1882 ին, Ռուս կառավարութիւնը վերջստին պահանջեց Հայ վարժարանաց իրեն յանձնումը, Սինօզը պատասխանեց թէ՛ ըստ օրինի ինք չ'կրնար կատարել այդ յանձնումը, որ միայն եւ միայն Կաթողիկոսի ձեռնհասութեան կը պատկանի, հետեւաբար հարկ է սպասել որ էջմիածնի աթոռն իր գահակալն ունենայ :

Ռուս Կառավարութեան գործին չէր դար այս պատասխանը. հետեւաբար 1885 Փետրուար ամսուան մէջ Կովկասի ծաղկեալ, բարգաւաճեալ վեց հարիւր Հայ ծխական դպրոցները փակելու անգթութիւնն ունեցաւ :

Այս ամենատխուր իրողութիւնը ամենախորին սու-

գի մատնեց ո՛չ միայն Կովկասեան մատաղերամ հայ երկսեռ մանուկներն, այլ եւ բովանդակ հայութիւնը, որու ապագային տեսակէտով հարուածը շատ ծանրակշիռ էր եւ մեծ յուզում յառաջ բերաւ Կովկասի Հայերուն մէջ եւ մեծ աղմուկ յարուց Ռուսիոյ սահմաններէն դուրս, այնպէս որ Կովկասեան վարչութեան պաշտօնական լրագիրը « Կաւկազ » բարձրագոյն իշխանութեան ներչնչմամբ, ստիպուեցաւ հրատարակել թէ Ռուս կառավարութիւնը տրամադիր է սիրայօթարարտօնութիւն տալու հայոց, եթէ իրեն դիմում ընեն, փակուածներու տեղ նոր եւ համազօր վարժարաններ բանալու. Հայերը այդ դիմումը չ'ըրին, վասնզի հզօր յոյս կը սնուցանէին թէ Ռուս պետութեան հաճոյ անձնաւորութիւնը, Մակար Արքեպիսկոպոս, որ այդ միջոցին կաթողիկոսանալու վրայ էր, պիտի կրնայ իր ազդու միջամտութեամբ վերստին բանալ տալ փակուած վարժարաններն իրենց առջի վիճակով :

Մակար Ա. ծանօթ պարագաներու մէջ կաթողիկոսական զահին վրայ հաստատուեցաւ 1885 Նոյեմբերին, բայց աւա՛ղ, մէյ մը ալ չ'վերաբացուեցան փակուած բարձրագոյն եւ կարեւոր վարժարաններն. բացուածներն էին ընտելարաններ եւ տարրական նախակրթարաններ, որոնք չ'էին կրնար յազեցնել ուսումնաժարաւ մատաղ սերնդեան պատուքը եւ չ'էին կրնար անոնց սրտին մէջ զօրացունել ազգասիրութեան ու եկեղեցասիրութեան զգացումները, հետեւաբար նոր սերունդը զիւրաւ ենթակայ պիտի ըլլար կորսնցնելու իր լեզուն, ազգութիւնն ու կրօնն :

1886 էն ասդին Ռուս կառավարութիւնը, Հայոց նկատմամբ իր համայնակուլ քաղաքականութիւնն աւելի շեշտեց, ի մէջ այլոց, Հրատարակչական Ընկերու-

մութեան զգացումները ցուցուցած են բազմազիմի փորձերով, երբ թեթեւամտութիւնն ու անբարեմտութիւնը նկրտած են վրդովել մեր ի վրաստան հաստատած անդորրութիւնը:

« Հայերը խոռվայոյզ պարագայից մէջ միշտ հաստատ եւ անյողողդ եղած են իրենց ջերմեռանդութեամբ առ մեզ եւ առ Գահն մեր, զոհելով իրենց ստացուածքը, իրենց ամեն միջոցներն եւ մինչեւ իսկ իրենց կեանքը, յօգուտ մեր ծառայութեան եւ յօգուտ հասարակաց բարւոյն:

« Կրաստանի մէջ բնակող բոլոր Հայոց ազգի, ամեն կարգի եւ աստիճանի հպատակացս այս սրտագին հաւատարմութիւնն, անոնց ծառայութիւններն ու քաջութիւններն՝ քաղցր պարտք կը դնեն մեր վրայ յայտնել բոլոր աշխարհի մեր իրաւացի երախտագիտութիւնն ու բարի կամեցողութիւնն առ ազգն Հայոց: Թող պահպանուի ուրեմն սոյն երախտագիտական յայտարարութիւնն ու վկայութիւնն ի պատիւ եւ ի փառս Հայոց եւ ի յիշողութիւն ապագայ սերնդոց:

Մնամք միշտ առ նոսա ամենեւին Կայսերական ողորմութեամբ բարեհաճ:

Տուեալ ի Տէպլից որ ի Բոհեմիա:

15 Սեպտ. 1813

(Ստոր.) « Ա.Լ.Բ.ՍԱՆԴԻ »

Ռուսիոյ Հայերն, երջանկայիշատակ Ալեքսանդր Ա. Կայսեր այդ հրովարտակին մէջ գնահատուած ուղղութեամբ ընթացած են մինչեւ այսօր. բայց եղած է ամենափայլուն շրջան մը, ուր Հայերն Ռուսիոյ երախտագիտութեան վրայ աւելի մեծ իրաւունքներ ստա-

ցած են. այդ շրջանն է ռուսո-պարսկական պատերազմին ժամանակամիջոցը, որ կ'սկսի 1826 ին: Ներսէս Եպիսկոպոս աշտարակեցի, այդ թուականին վրաստանի եւ Իմէրէթի ասաջնորդ ի Թիֆլիզ, (յետոյ Կաթողիկոս ամենայն Հայոց), կը յորդորէր Հայերը մասնակցել արչաւանաց եւ օգնել Ռուսաց, որոնք խոստում տուած էին թէ Պարսիկներէ զբաւելի Հայկական հին գաւառաց մէջ՝ Հայ իշխանութիւն մը պիտի հաստատեն, պատերազմէն ետքը, ժողովրդի ամեն խաւերուն մէջ Ներսէսի ձայնը լսելի կըլլայ, նա ինքն պատերազմական շարժման գլուխը կանցնի, Ռուս բանակը կը սնուցանէ, իր հրամանատարութեան տակ առանձին տարազով եւ զրօշակով Հայ հեծեալ զինուորներու գունդեր կը կազմէ. Ռուսք շնորհիւ Հայկական աջակցութեան, Պարսիկներէն կը զբաւեն Հայկական քանի մը հին գաւառներ Էջմիածնի հետ. Ներսէս Հայկական իշխանութիւն մը հաստատելու մասին տուած խոստումին քանիցս Ռուսաց կը յիշեցունէ, բայց ի զուր: Սուսափողական եւ ձգձգողական պատասխաններ կը տրուին միշտ: Եւ ի վերջոյ այն ատենուան Կալիցին իշխանին, այսինքն Բասքեիզ զօրավարին սաղրանօք՝ վիճակին առաջնորդութիւնը վարելու պատրուակին տակ՝ Պէսարապիա կ'աքսորուի Ներսէս:

Հայոց կողմէ Էջմիածնի գրաւման ժամանակ Ռուսաց մատուցուած ամենակարեւոր ծառայութենէն զատ, կայ ուրիշ տեսակէտ մը ալ, որով պետութիւնը իրաւունք չ'ունի եւ չ'ունենա՞ր երբէք՝ որ ե՛ւ իցէ ձեռի եւ անուան տակ՝ Հայ եկեղեցւոյ կալուածները զբաւելու այս տեսակէտը կ'ընծայէ նոյն իսկ Պօլօթէնիան, որու իններորդ յօգուածը կը տրամադրէ « Ռուսաստանի Հայ կուսաւորչական եկեղեցիները իրաւունք ունին անշարժ

կալուածոց տէր ըլլալու, բայց ուրիշ կերպով չեն կրնար ստանալ եւ ձեռքէ հանել զանոնք՝ եթէ ոչ բարձրագոյն (կայսերական) հաճութեամբ, որու համար սահմանեալ կարգին համեմատ՝ Ներքին Գործոց Նախարարին միջոցաւ խնդրամատոյց ըլլալու է: »

Այս յօդուածի զօրութեամբ Հայ եկեղեցիներուն կալուածներուն վրայ սեպհականութեան իրաւունքն՝ անվիճելի է նոյն իսկ Ռուս կառավարութեան համար:

Ամենախորին ուշադրութեան արժանի կէտ մը կայսրն անգամ այդ կալուածներու Հայոց եկեղեցիին ձեռքէն աճուիլը ՚ի կրնար հրամայել, եթէ եկեղեցիները, իրենց ասոր համար խնդիր մատուցած չ'ըլլան:

1836ի օրէնքին 35րդ յօդուածին 3րդ հատուածը, կը տրամադրէ թէ սինոզին պաշտօնին մաս կը կազմէ Հայ եկեղեցիներու ստացուածքներուն մատակարարութեան տեսչութիւնը, դարձեալ 77րդ յօդուածին 3րդ հատուածը կը տրամադրէ թէ առաջնորդական ատեաններուն (ընտրատորիա) իրաւունքներէն մէկն է՝ իրեն յանձնուած բոլոր վանքերուն եւ եկեղեցիներուն ընչից մատակարարութիւնը: Գարձեալ 121 եւ 122րդ յօդուածները կը տրամադրեն թէ Հայ եկեղեցիներու ստացուածոց կառավարութիւնն անմիջական կերպով կախուած է ժողովուրդէն ընտրուած «փոխանորդէն կամ երեցիօխէն»:

Առարկուի գուցէ թէ վեհապետի մը հաստատած օրէնքը, անոր յաջորդները կրնան փոխել. այս առարկութիւնը ճիշտ է, եթէ ի մէջ այլոց, տեղի ունեցած փոփոխութիւնն խղճի ազատութեան հակառակ չէ, եւ եթէ ուրիշ սեպհականութիւնը խնդրոյ առարկայ չ'է. նոյն իսկ պատերազմով առնուած երկիրներուն մէջ՝ յաղթողը պարտեալ տէրութեան հանրային չէնքերն եւ պետական կալուածները կը գրաւէ, ո՛չ թէ անոր փո-

ղովուրդին անհատներուն եւ այս կամ այն հատուածներուն սեպհականութիւնները եւ չի կրնար օրէնք մը հրատարակել եւ գրաւել ոչ — պետական կալուածները:

Ռուսոյ կառավարութեան Հայոց եկեղեցապատկան կալուածներու գրաւման որոշումը՝ ամէն տեսակէտով անիրաւ եւ անարդար է եւ յայտնի բռնաբարութիւն հայ եկեղեցւոյ դարաւոր իրաւանց: Ահաւասիկ ասոր համար է որ նրբ այդ որոշումը պաշտօնապէս հաղորդուած է Էջմիածին եւ Հայրապետին գրաւոր հաւանու- նութիւնը խնդրուած՝ Ն. Ս. Օծութիւնը մերժած է իսպառ. Պրօկուրօրը այս պարագան հետագրած է Թիֆլիզ կողմասի կառավարչապետին, որ հրահանգ տուած է անոտ պնդել Հայրապետին մօտ. Պրօկուրօրը նոր դիմումներ ըրած է. Ն Ս. Օծութիւնը խզած է յարաբե- րութիւնը Պրօկուրօրին հետ, որ կառավարչապետին հրամանաւ Թիֆլիզ մեկնած է:

Եկեղեցական պատրաստ հնչուն գրամները կառավարութեան կողմէ արդելքի տակ առնուած են եւ Ներքին Գործոց Նախարարութիւնը հետագրած է Էջմիածին, նախ թէ հոգեւոր իշխանութիւնը կալուածները վարձու պէտք չէ տայ, հակառակ պարագային այդ վարձկալութիւններն չ'եղեալ պիտի նկատուին, յետոյ թէ Հայրապետը ՚ի օրուան մէջ կալուածներու պետութեան յանձնումը կատարէ, ու պատասխան ստացած է թէ կարելի չ'է. վասնզի կառավարութիւնը իր որոշումը տուած է անակնկալ կերպով եւ առանց կանխաւ Հայրապետին կարծիքն առնելու, եւ թէ այս պայ- մաններուն մէջ հարկ է մտածելու ժամանակ տալ եւ սպասել յէջմիածին գումարելի եկեղեցական ընդհանուր ժողովոյ խորհրդակցութեան արդիւնքին:

Կաթողիկոսին նախազանութեամբ եւ սինոզական-

ներուն, միաբանութեան եւ վիճակաց առաջնորդներուն, անոնց փոխանորդներուն եւ վանահայրերուն մասնակցութեամբ կը գումարուի ժողովը եւ կ'որոշէ թէ կաթողիկոսը եւ իր ստորակարգեալ հոգեւորականք եկեղեցւոյ կալուածներուն աւանդապահներն են միայն, ոչ թէ տէրը, հետեւաբար չ'են կրնար պետութեան յանձնել այդ աւանդը:

Որոշում, շատ բանաւոր, շատ արդար եւ պատուաբեր զայն ստորագրողներուն, համաձայն ոգիին հայ եկեղեցւոյ, որու բոլոր ստացուածքները ժողովուրդէն նւիրուած՝ ժողովրդին անձեռնմխելի սեպհականութիւնն են:

Աւելորդ է շեշտել թէ Հայաստանեայց եկեղեցին միշտ մի եղած է եւ մի է, թէեւ անոր զաւակները զանազան տէրութեանց հպատակ կը գտնուին այսօր. հետեւաբար այս ինչ քաղաքին այն ինչ թաղին մէջ գտնուած հայ եկեղեցիին կալուածները, միայն այն քաղաքին, այն թաղին եկեղեցւոյ հայ ժողովուրդին սեպհականութիւնը չ'են, այլ ամբողջ Հայութեան, առանց խտրութեան տեղի եւ հպատակութեան, այնպէս որ երբ տեղի մը Հայ համայնքը այս կամ այն պատճառաւ զազրի գոյութիւն ունենալէ, Հայութեան մնացեալ մասը իրաւունք ունի տէր կանգնելու անոր կալուածներուն եւ արամազրելու ինչպէս ինք ուզէ:

Հայ եկեղեցւոյ գրութեան մէջ՝ այս սկզբունքը այնչափ զօրացած եւ արմատացած է որ Պոլսօթէնիայի օտարամիտ խմբագիրներն անգամ ստիպուած են կամայակամայ ճանչնալ զայն եւ 117 յօդուածով արամազրել թէ « իւրաքանչիւր շարժական եւ անշարժ ստացուածք, որ սահմանուած է այս ինչ կամ այն ինչ հայ եկեղեցիին ու վանքին, Հայ Լուսաւորչական եկեղեցւոյն

ամբողջութեանը ընդհանուր ստացուածքը կը համարուի »

Խնդիրն այս պայմաններուն մէջ ներկայացած ժամանակ, բնաւ տարակոյս չ'կայ թէ Չարբու երկրին սահմաններէն դուրս գտնուած Հայ կղերն ու հայ ժողովուրդն ալ Ռուսահայ եկեղեցական կալուածոց գրաւումին դէմ ձայն բարձրացնելու, բողոքելու իրաւունքն ունի. եւ զո՞ն ենք տեսնելով որ Պոլսոյ Հայոց Ս. Պատրիարքը, ինք առաջինը եղաւ բողոքողներուն մէջ, փութաց գրել Հայրապետին, եպիսկոպոսական ժողով գումարեց, խնդիրն Կրօնական ու Քաղաքական ժողովներուն ատեանը հանեց եւ տրուած միաձայն որոշման համաձայն՝ զիտողագիր մը զրկուեցաւ Ս. Հայրապետին յէջմիածին, խնդրելով որ իրենց կողմէ եւս մինչեւ վերջը արիւթար պաշտպանէ եկեղեցւոյ իրաւունքները եւ չըճաւանի երբէք որ անոր կալուածները գրաւուին Ռուս տէրութենէն:

Պատրիարքն ու յիշեալ պաշտօնական մարմինները որոշած են նաեւ պարագայից պահանջման համեմատ պէտք եղածն հետզհետէ ի գործ դնել. ո՛չ նուազ միութարական է տեսնել որ Կիլիկիոյ նորընտիր Կաթողիկոս Սահակ Սրբազանն ալ այս խնդրոյ մէջ գործակից եւ ձայնակից է պատրիարքարանի:

Գուցէ մեր մէջ գտնուին բարեմիտներ եւ ըսեն ի՛նչ յու գում Կովկասի մէջ, ի՛նչ իրարանցում Պոլսոյ եւ Կիլիկիոյ մէջ, ի՛նչ վլովուկ հայ մամուլոյ մէկ մասին մէջ, հայ եկեղեցին կործանեցաւ միթէ՞ եւ հայ ազգութիւնը վերջ գտաւ Այսպէս մտածողները խնդիրը մակերեսային կը զուգնեն, ո՛չ թէ զայն խորէն քննողներն. Ռուս կառավարութեան ուղղութիւնը, ո՛չ թէ անոր գործերէն եւ նպատակաւոր ընթացքէն այլ

անոր փառաքոչ լեզուէն եւ ժպտախառն զէ-խքէն դա-
տողներն են:

Ռուս կառավարութիւնը չը հաճիր մինչեւ անգամ
որոշապէս ըսելու մեզ թէ ի՞նչ պիտի ըլլան գրաւեալ
կայուածներուն հասոյթները. հարիւրին այսչափ վար
ղրուելէն ետքը մնացեալը հայ եկեղեցիներուն պիտի
յանձնուի կ'ըստի, ի՞նչպէս, ի՞նչ եղանակաւ, ոչ ո՛ր
որոշ բան մը գիտէ այդ մասին: Ողբալի է երեսակայիւ
որ հայ եկեղեցւոյ պաշտօնեաներն, կաթողիկոսէն սկըս-
եալ մինչեւ յետին սպասաւորը, ասկէ ետքը իբրեւ մու-
րացիկներ Ռուս կառավարութեան ձեռքը պիտի նային
իրենց անձնական ապրուստին համար, եկեղեցւոյ խուն-
կին եւ մոմին համար, կանթեղի իւղին եւ հաղորդու-
թեան նշխարին ալիւրին եւ գինիին համար, եւ գուցէ
չատ չանցած, նոր հրաման ելնէ թէ գրաւեալ կալուած-
ները պետութեան սեպհականութիւն եղած են վերջնա-
պէս եւ հայ եկեղեցիներն ու վանքերն ալ Ռուսական
եկեղեցիներու եւ վանքերու շարքերուն մէջ անցած
եւ հայ կղերէն անոնք, որ կը համակերպին այս նոր
կացութեան կը պահեն իրենց պաշտօնը՝ իբրեւ Ռուս
եկեղեցւոյ բոբեւ եւ անոնք որ չ'են համակերպի, իրենց
կարգէն լուծեալ են:

Մեր սիրտէն արիւն կը հոսի ըսելու թէ այս պի-
տի ըլլայ Հայ եկեղեցին Ռուսականին մէջ ձուլելու
տխուր քաղաքականութեան կնիքն ու լրումը:

Հազիւ հարկ կայ բացատրելու թէ Հայ ազգը, քա-
ղաքական անկախ իշխանութենէ եւ ազատ հայրենիքէ
զուրկ իր այս աւուր կացութեան մէջ, միայն եկե-
ղեցին ունի իբրեւ միութեան կապ եւ ան է որ
վարժարանին օժանդակութեամբ ցարդ կրցած է պա-
հել, պահպանել իր գոյութիւնը, նոյն իսկ դարերու

անաւոր փոթորիկներուն մէջ, եթէ ջնջուի հայ եկեղե-
ցին ի կովկաս, աւա՛ղ, քառորդ դար չ'անցած այն
տեղի մեր պատուական եղբայրները ուսանալով իս-
պառ կը կորսուին ազգութեան համար, կը վախցուի թէ
չարիքը, Ռուսիոյ մէջ չսահմանափակուի միայն. հայ
Քպատակ ունեցող ուրիշ տէրութիւններն ալ, թէեւ կրօնա-
կան քաղաքականութեան մէջ ցարդ ազատամիտ, գուցէ
փորձուին հետեւիլ այնքան վերէն տրուած օրինակի
մը եւ իրենց սահմաններուն մէջ գտնուած Հայ եկե-
ղեցիներու կալուածները գրաւելու ելնեն, հայ անունն
ու ազգութիւնը աշխարհի վրայէն ջնջուելու վտանգին
մասնելով: Մեր ազգութեան ապագային տեսակէտով
վտանգը խիստ մեծ է ուրեմն. շատ աւելի մեծ քան 1895ի
աշխարհածանօթ զէպքերն, որոց յիշատակն անգամ
սարսուռ կ'ազգէ մարգուս:

Սակայն հայրենակիցներ, ազգ մը թաշկինակի մը
նշանին պէս չ'կրնար ջնջուիլ, ի՞նչպէս կ'ըսէ Վիքթոր
Հիւկօ, եթէ ինք ջնջուիլ չ'ուզէ, կ'աւելցնենք մենք:

Ազգին ապագայ գոյութեան ապահովութեան հա-
մար՝ ի՞նչ ընել պարտինք ուրեմն ներկայ անեղ ճգնա-
ժամին մէջ:

Ռուսիոյ տէրութիւնը գէթ մեզ համար ամենահզօր
է նիւթապէս. սակայն հզօր է նաև մեր բարոյական
ոյժը, որ մեր դարաւոր իրաւունքներուն մէջ կը կա-
յանայ, որ Ռուսիոյ կայսրութեան Հայոց ազգին երախ-
տապարտ ըլլալու պարագայէն կը բղխի: Պէտք է
մեր այդ ոյժը եւ մեր տրամադրութեան տակ գտնուած
բոլոր ուրիշ միջոցներն ի նպաստ մեր դատին: Գործա-
ծել գիտնանք օգտակարապէս, ի սփիւռս աշխարհի
ցրուեալ բոլոր հայերս՝ կրօնական թէ աշխարհական,
պէտք է չըջապատենք մեր ձերունազարդ Հայրապետը

անոր նեցուկ եւ աջակից ըլլանք, որ յանուն ընդհանուր ազգին շարունակէ իր բողոքներն Յունիս 12 ի հրամանագրին ղէմ, չ'ընդունի եւ իսպառ մերժէ զանի. ի մէջ ալլոց յիշեցնելով կառավարութեան թէ ինք իրաւունք չունի ժողովրդին կալուածները Ռուս տէրութեան յանձնելու, հակառակ ժողովրդի կամքին, որու պաշտօնեան է ինք ամէն բանէ առաջ, անոր միաձայն ընտրութեամբ կաթողիկոսական գահը բարձրացած ըլլալով:

Կը կարծեմ թէ մեր մէջ պիտի գտնուին խոհեմութիւնը ծայրայեղութեան տանող եւ բարոյական ոյժին վրայ հաւատք չ'ունեցող ազգայիններ, որ գործելու այս եղանակը — բողոքը — նպատակալարմար չ'պիտի գտնեն՝ խոնարհ աղերսը նախամեծար համարելով:

Ըստ մեզ, խոնարհ աղերսը այն ատեն ներելի է, երբ ձրի շնորհ մը, ոճրագործի մը համար գթութիւն կը խնդրուի: Երբ անմեղի մը իրաւունքին ճանաչումը կամ վերահաստատութիւնը կը պահանջուի, բողոքն է օրինաւոր միջոցը, պայմանաւ սակայն որ եթէ բարձրագոյն տեղեր պիտի մատուցուի, պատշաճ բոլոր կանոնները յարգուին:

Ինչպէս տեսանք, Ռուս կառավարութիւնը արդէն հաստատեալ օրինաց եւ նոր հրամաններուն գործադրութիւնը չէ պահանջած, եւ կապտած հին իրաւունքներուն տեղ նոր եւ համազօր իրաւունքներ տալու տրամադրութիւն ցոյց տուած է, երբ ղէմը բողոքող կաթողիկոսներ, բողոքող մամուլ եւ բողոքող ժողովուրդ տեսած է. մեր այս ըսածն հաստատող պարագայ մը ալ կը յիշենք, որ թէ եւ ընդհանրական հանգամանք չ'ունի, սակայն այնքան նշանակալից է որ մասնաւորապէս մէջ բերել կ'արժէ:

Երջանկայիշատակ Գէորգ Կաթողիկոսի օրով, Ներսէս Կաթողիկոսի ժառանգորդները, Ռուս դատարաններու առջեւ ազգին ղէմ դատ բացած ու վաստկած էին. ազգը վերաքննութեան դիմած էր, սակայն հոն ալ դատը կորսնցուցած էր: Վէճի առարկայ նիւթը էջմիածնի գանձարանին մէջ կը գտնուէր. Գէորգ Կաթողիկոս այդ վճիռը արդարութեան եւ ազգին իրաւանց հակառակ կը նկատէ եւ կը բողոքէ գոչելով « զինուորական զօրութիւնը թող զայ գործադրել զատարանի վճիռը, քայց նախ իմ մարմնոյս վրայ կոխէ, իմ գիակիս վրայէն անցնի, եւ այնուհետեւ մտնէ գանձարան »:

Եւ շնորհիւ այս ազգու բողոքին, յանուն կայսեր արձակուած այդ վճիռը մինչեւ այսօր կը մնայ անգործադրելի:

Ուրեմն, իրաւունքի վրայ հիմնուած բողոքը ակննածելի ոյժ մը ըլլալը նոյն իսկ Ռուս կառավարութիւնը ընդունած է գործնականապէս. ոյժ, որ աւելի կարեւորութիւն կստանայ, երբ միջազգային մամուլն ալ բողոքոյ առարկայ խնդրին մասին խիստ քննադատութիւններ կը հրատարակէ բողոքեալին ղէմ եւ հասարակաց կարծիքը կը յուզէ ի նպաստ բողոքողին. միթէ արական է որ ներկայ պարագային մէջ ալ կշիռ ունեցող եւրոպական թերթերէն շատերը իրենց ձայնը բարձրացուցին մեր արդար դատին ի նպաստ:

Պէտք է բողոքենք ուրեմն արդ ազգու եւ պատշաճ կերպով. մանաւանդ որ կըսուի թէ Յունիս 12ի հրամանագիրը նախարարաց խորհուրդին փոքրամասնութեամբ որոշուած է եւ բնաւ տարակոյս չ'կայ թէ արդարասէր, բարեսիրտ եւ Լաճէյի իրաւարար ատենին հիմնադիր Նիկոլայ Բ. Վեհափառ կայսրէն անոր վաւերացումը կորուսած է եւ ոչ թէ ստացուած:

Պէտք է բողոքենք, վասնզի եթէ թողունք որ կալուածները անձայն, անշուկ գրաւուին մեր ձեռքէն, մեր լուծեամբ արգարացի եւ օրինաւոր հսկակած պիտի ըլլանք այդ գրաւումը, որ վերջնական հանգամանք պիտի ստանայ այսօրուընէ. մինչդեռ եթէ բողոքենք եւ կառավարութիւնը բռնի գրաւէ կալուածները, խնդիրը միշտ բաց կը մնայ, եւ ապագային՝ նպաստաւոր պայմաններու մէջ, կրնայ յուզուիլ նորէն: Մէկ խօսքով եթէ իսկ բնաւ յոյս չունենանք թէ մեր ձայն լսելի պիտի ըլլայ դարձեալ բողոքելու ենք նախ եւ յետոյ ընելու ենք ուրիշ ի՛նչ որ կրնանք:

Մեծ ճգնաժամերու մէջ այս եղած է պզտիկ եւ ճնշեալ ազգութիւններու ընթացքը, ա՛յս կը պահանջէ մարդ էակի մեր արժանապաւութիւնը, ա՛յս կը պահանջէ ճշմարիտ հայու մեր նուիրական պարտականութիւնը, ա՛յս կը պահանջէ Հայ եկեղեցւոյ զաւակի մեր անբռնաբարելի իրաւունքը, այս կերպով միայն կրնանք փրկել մեր պատասխանատուութիւնը ապագայ սերունդներուն առջեւ:

* * *

Կառաջարկեմ ուրեմն որ խնդրին հետզհետէ ստանալիք երեւոյթներուն հանդէպ, պարագային համեմատ գործելու ազատութիւնը մեզ վերապահելով, առ այժմ հեռագիր մը ուղղենք Հայոց Հայրապետին, վստահութիւն յայտնելով թէ Ն. Ս. Պժութիւնը պիտի գիտնայ մինչեւ վերջը արիաբար պաշտպանել Հայ եկեղեցւոյ դարաւոր իրաւունքները եւ թոյլ չ'պիտի տայ երբէք որ Ռուս կառավարութիւնը գրաւէ Հայ եկեղեցական կալուածները:

Ն. Մ. Ա.ՂԱԶԱՐՄ

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0438272

A white rectangular label is affixed to the bottom right corner of the book. It features the text "Հայաստանի Ազգային գրադարան" at the top, a standard barcode in the middle, and the number "NL0438272" at the bottom.

7362

H. AGAZARM

190